

ПРВИ СВЕТСКИ РАТ

Зборник радова

Приредили
Слободан Владушић
Торђе Ђурић

МАТИЦА СРПСКА
2015

АЛЕКСАНДАР РАСТОВИЋ

САВРЕМЕНА ТУМАЧЕЊА ВЕЛИКОГ РАТА У АНГЛОСАКСОНСКОЈ ИСТОРИОГРАФИЈИ

У години у којој обележавамо стогодишњицу избијања Првог светског рата до тада највећег ратног сукоба у историји човечанства у делу европске историографије се поново актуелизује питање одговорности за његов почетак, при чему се обнавља бујица оптужби на рачун Србије да она сноси примарну или целокупну одговорност за његово избијање. С друге стране од кривице се амнестирају како Аустроугарска тако и Немачка. На делу је својеврсни насилни инжењеринг односно прекрајање и фалсификовање историјских чињеница. Иначе та ревизија формално никада није ни престајала. Она перманентно траје од 1914. године да би се актуелизовала скоро увек у доба великих криза, нарочито током двадесетих и тридесетих година 20. века, или када је требало обележити неку од значајних годишњица Великог рата. Уз оптужбе о одговорности Србије увек су ишли и неки други стереотипи као што су да је Гаврило Принцип терориста, а организација Млада Босна терористичко удружење српских милитантних националиста из Босне и Херцеговине.

У ширењу ових стереотипа предњачи англосаксонска историографија почев од Мери Дарам, британске антрополошкиње и доброг познаваоца балканских прилика у првој половини двадесетог века, преко студија Дениса Хапчика и најновијих књига историчара Марка Корнвола, писца поглавља у књизи *Сајуџиник уз Први свејски рат* из 2010. године, Тимоти Снајдера, Џона Отија, Кристофера Кларка, или Маргарет Макмилан. Ми ћемо се овом приликом осврнути на неке ставове Дарамове, Хапчика, Кларка,

Маргарет Макмилан и Шона Мекмекина. Марк Корнвол је на пример тврдио да је Никола Пашић крајем јула 1914. године знао да се Велика Србија може остварити у великом европском ратном сукобу, и да је Србија помогла да тај рат отпочне јер током Јулске кризе није била спремна да се врати у положај аустроугарског сателита.¹ Међутим, постоје и они историчари који анализом архивске грађе негирају оптужбе да је Србија одговорна за почетак Великог рата. Тако на пример француски историчар Жан Жак Бекер заступа тезу да српска влада није одговорна за Сарајевски атентат.²

Прве оптужбе о одговорности Србије и српског народа за Први светски рат изнела је Мери Дарам средином децембра 1914. године у преписци коју је водила са Џо Бернард Шоом, при чему се још суровије обрушила на Србију и њено политичко вођство након 1918. године. Такве безумне оптужбе подстакле су Ситона Вотсона да 1920. године отпочне јавну полемику, али и писмену преписку са овом необичном женом, за коју је 1908. године у досијеу Форин офиса стојала оцена да је „особа која се не препоручује за комуникацију”. Њихова међусобна преписка ће трајати до 1929. године.³ Током полемике професор Вотсон је научно и аргументовано, позивајући се на разноврсну архивску грађу (аустројску, српску, немачку, британску), оспорио њене тврдње о одговорности српске владе и Србије за избијање Првог светског рата.

Полемичку коју је започео Ситон Вотсон наставила је Мери Дарам марта 1920. године, у ревији *The New Europe*, чији је оснивач био управо Вотсон, када је објавила текст у коме се жалила на просрпску оријентацију тог часописа, и оптужила Вотсона и редакцију да примају велику суму новца од југословенских власти да би заступали њихове интересе. Писала је да Вотсон и *Нова Европа* „неуморно одржавају невиност српске владе по питању умешаности у сарајевски злочин. Због тога је на хиљаде људи наговорено да дају огроман новац као помоћ за невину Србију.”

Своју србофобију и оптужбе о одговорности Србије за рат Дарамова ће нарочито испољити у књизи *Сарајевски атентат* објављеној 1925. године. На страницама ове студије изнела је оцену да је постојала тесна веза између убица Франца Фердинанда,

¹ М. Бјелајац, *1914–2014: Зашто ревизија? Старе и нове контроверзе о узроцима Првог светског рата*, Београд 2014, 175.

² Jean Jacques Becker, *Lance 14*, Paris 2013², 48–49.

³ А. Растовић, *Велика Британија и Србија 1903–1914*, Београд 2005, 338.

иначе припадника организације Млада Босна и српске владе односно њених службеника Милана Цигановића, Воје Танкосића и Драгутина Димитријевића Аписа, шефа обавештајне службе генералштаба српске војске који је Младобосанце подстакао да изврше тај чин. Њени закључци су били да је Аустрија у праву када оптужује Димитријевића, Танкосића и Цигановића за учешће у атентату. По њој је и одговорност српске владе била неоспорна с обзиром на то да с једне стране ухапсила Димитријевића и Танкосића, а с друге стране јер је дозволила да Цигановић побегне и спаси се казне за почињени злочин.

Недуго после Дарамове и Ситон Вотсон је приредио књигу у којој је изнео своје виђење одговорности за избијање Великог рата. Вотсон је акценат ставио на истраживање адекватне архивске грађе верујући да она најбоље доказује да званична Србија није умешана у сарајевски атентат и да због тога не сноси одговорност за избијање Великог рата. У неколико наврата упозоравао је српску владу и „радикалске прваке” који су се налазили на челу владе у време избијања Првог светског рата да расветле неке тамне тачке које се непосредно тичу Србије, јер је „крајње време да Београд већ увиди да ће се даље ћутање по овом предмету схватити у иноземству као признање кривице”.⁴ Слично је размишљао и Милан Ћурчин, уредник часописа *Нова Европа*, који је упозоравао надлежне органе у земљи да је „Сарајевски атентат опет пред светском јавношћу”. Он се обратио јавности априла 1929. године упозоравајући да је неопходно да српска страна приступи објављивању докумената који говоре о одговорности за Велики рат.⁵

У америчкој историографији ревизионистички талас отпочео је Хари Барнс, професор културне историје и социологије на Смит колеџу, Универзитета у Масачусетсу 1927. године, и то у књизи *The Genesis of the World War*. За амнестирање Немачке од одговор-

⁴ „Odgovornost za rat”, *Nova Evropa*, knj. XIX. Br. 8, 26. april 1929, 210.

⁵ Милан Ћурчин пише: „Неки наши 'лени родољуби' и новинари оптимисте још увек верују, или бар тако тврде, да никога више не интересује разна 'писанија' о узроцима Светскога рата, за које би Немци да пребаце кривицу на Србију и на Русију, и на Француску и Велику Британију, или бар да је поделе са свима њима; и кажу, да је ово питање решено једном за свагда у Версају, уговорима о Миру. Међутим, видимо да светска јавност не престаје расправљати о овоме питању, и претресати га са свих страна, до у најмање појединости, тако да литература о одговорности за Светски рат, или о узроцима Рата, и што је с тим у вези постаје непрегледна, па не само да има часописа посвећених само томе предмету него има и публициста и научника 'стручњака' који о ниочем другом и не пишу него о њему”, исто, 209.

ности за рат били су тих година и професор Мајкл Коран са Универзитета Мисури, Џон Френклин Џејмсон, уредник *American Historical Review*, и Фердинанд Шевил.

Денис Хапчик, професор опште историје на Вилкс универзитету у Пенсилванији објавио је књигу *Балкан од Цариграда до Комунизма* која садржи безброј оптужби о Србима, Младој Босни, при чему истиче одговорност, како га назива, српског националног државног национализма за избијање Првог светског рата.⁶ Организацију Младу Босну је дефинисао као аморфни националистички покрет који се залагао за ослобађање БиХ од власти Хабзбурговаца и стварање југословенске заједнице која би се налазила под српском управом. Чланови ове организације су заступали радикалне методе у циљу остваривања својих идеала. На крају су прибегли тероризму који је прерастао у својеврсни култ. Он даље тврди да су Младобосанци 1912. године остварили директне везе са Црнорукцима који су планирали извођење терористичких акција у Босни и Херцеговини. Сматрао је и да су чланови Младе Босне у аустријском престолонаследнику видели претњу остваривању просрпских и југословенских националних аспирација. Разматрајући питање одговорности за Сарајевски атентат тврдио је да је оружје за убиство набављено из српског државног арсенала и да су га атентаторима доставили представници Црне руке. Оптуживао је и Пашића да је био обавештен о спремању завере.⁷

Професор историје на Јел Универзитету Тимоти Снајдер, тзв. трансатлантски левичар који је докторирао на „Оксфорду”, иначе стручњак за историју Централне и Источне Европе, је типичан представник тренда релативизације историје по коме су Русија и Србија криве за разноразна зла која цивилизовани народи не могу чинити. Он је у чланку „Хитлеров логични холокауст”, објављеном 20. децембра 2012. у престижном америчком часопису *The New York Review of Books*, не обазирјући се на чињенице, истакао како су се 1912. године балканске нације окренуле против Османског царства. По њему балканске државе су нападе Османске територије: Рашку, Косово и Метохију, Македонију, Албанију, Тесалију, Епир, Тракију. Као и његове колеге из англосаксонског ешалона и он заступа ревизионистички правац око одговорности за избијање Првог светског рата. Снајдер тврди да се Први светски рат

⁶ D. Hupchick, *The Balkans from Constantinople to Communism*, New York 2002, 280.

⁷ Исто, 318.

може сагледати као трећи балкански рат (што је иначе теза присутна и код других западних историчара), јер су елементи унутар српске владе покушавали да одузму део територије од Аустрије, „као што су претходно урадили и са Османлијама”. Дакле, Србија је прво Османлијама отела њихову Рашку, Косово и Метохију и Македонију, а затим се острвила на аустријске земље. Избијањем Првог светског рата балкански модел успостављања националних држава шири се на Турску, а касније је прихваћен у централној Европи. Према томе по Снајдеру, национална држава је измишљена на Балкану. Он иде толико далеко да тврди да су балканске националистичке државе делимично криве и за нацизам, јер је Хитлер, пишући *Мајн Камиф* имао управо у виду њихов модел.

Кристофер Кларк је у књизи *Месеџари: како је Европа кренула у рат 1914.* изнео најтеже оптужбе око умешаности и одговорности званичне Србије за избијање Првог светског рата. По њему готово и да нема немачке одговорности у Великом рату. Он износи тезу да је „Први светски рат био Трећи балкански рат, пре него што је започео Први светски рат”, да су српски владини службеници били повезани са „терористичким организацијама” које су „сањале велику Србију”, да је Драгутин Димитријевић Апис био кључна фигура у припреми и извођењу атентата на Франца Фердинанда, као и да је идеја о атентату потекла од Аписовог пријатеља Радета Малобабића.⁸ Међу особе које су одређене да изврше чин убиства Кларк је уврстио Воју Танкосића, Трифка Грабежа, Недељка Чабриновића и Гаврила Принципа, који су били задојени иредентистичким идејама и националном поезијом, али највише су били опседнути идејом жртвовања.⁹

Осврћући се на питање обавештености Николе Пашића о атентату, упозорио је да је српски премијер знао неке детаље као и да га је о атентату, личностима и организацији која стоји иза завере известио Милан Цигановић, његов лични агент.¹⁰ Признајући му да је желео мир, ипак је сматрао да је српски премијер веровао да се коначна историјска фаза српске експанзије не може остварити без рата.

Маргарет Макмилан у књизи *Рат који је окончао мир: њуни до 1914* врши методолошки недопустиво осавремењивање прошлости при чему Гаврила Принципа сматра претечом Осаме Бин

⁸ К. Klark, *Mesečari: kako je Evropa krenula u rat 1914.*, Smederevo 2014, 42.

⁹ Исто, 43–44.

¹⁰ Исто, 48–49.

Ладена, а Младу Босну панданом Ал Каиде. Додирне тачке између Младобосанаца и Ал Каиде је видела у њиховом пуританизму који је између осталог подразумевао уздржавање од конзумирања алкохола. За њу су Младобосанци били идеалисти искључиво ангажовани на одвајању БиХ од аустријске власти. На њих су снажан утицај имали руски револуционари и анархисти што је допринело да верују да своје идеале могу оставрити искључиво насиљем и саможртвовањем.¹¹ За њу је Гаврило Принцип био вођа завере против аустријског надвојводе и терориста. И она је сматрала да постоји велика умешаност Србије у Сарајевски атентат.¹²

За разлику од Кристофера Кларка и Маргарет Макмилан, који у Србији виде главног подстрекача и узрочника Првог светског рата, Шон Мекмекин је главну кривицу за избијање Првог светског рата видео у царској Русији. Он је писао да је кључ за почетак рата лежао у Санкт Петербургу, а не у Берлину. Истицао је доминантну улогу руских империјалних аспирација на избијање Првог светског рата, при чему је основни циљ био руска контрола над Цариградом и мореузима, која се могла остварити само кроз уништење Отоманског царства и преузимањем контроле над Босфором. Русија је стотинама година уназад користила сваку прилику да би дошла до остварења тог циља.

У свом делу Мекмекин се посебно осврће на питање Јулске кризе, истичући да Немачка не сноси одговорност за избијања Првог светског рата. Напротив, сматрао је да су Русија и њени савезници донели неколико одлука које су неминовно водиле ка избијању ширег европског рата. Тако је на пример Рејмон Поенкаре, француски председник неколико дана пред аустријски ултиматум Србији посетио Русију како би се упознао са руским погледом на новонасталу ситуацију. Мекмекин тврди да је мало тога забележено о чему се разговарало, али указује на чињеницу да су након те посете руске и француске дипломате изражавале одлучност у подршци Србији у случају аустријског ултиматума Србији.

Другу карику у ланцу која говори о руској одговорности за избијање рата видео је у одлуци Русије да изврши мобилизацију војних трупа крајем јула 1914, што је значило директну подршку Србији против Аустрије, при чему се позвао и на такво признање Сазонова у његовим мемоарима. Он се позива на састанак из но-

¹¹ М. MacMillan, *The War that Ended Peace, The Road to 1914*, New York 2013, 547.

¹² Исто, 545.

вембра 1912. године на коме је Русија дефинисала своју политику током Првог балканског рата, а на коме је истакнуто да би чак и делимична мобилизација трупа против Аустрије било нешто што би проузроковало општи рат.¹³

Неуобичајено за једног академског историчара Мекмекин износи низ оптужби на рачун руског министра Сергеја Сазонова кога је окарактерисао као „ратног хушкача”.¹⁴ Тврдећи да је Сазонов био „одраз у огледалу” немачког канцелара Бетмана Холвега, описује га као манипулатора и интриганта који је „намерно гурнуо Европу у рат како би проширио руско царство”. По њему руски министар спољних послова је у лето 1914. године знао да „рескира рат као и да је симпатисао руске империјалне циљеве”. У закључку књиге он је ублажавио оштре оцене о Русији које је износио буквално од прве стране тврдећи да је „било много људи који су желели рат 1914. године како у Петербургу тако и у Берлину, али су они у Петербургу први започели мобилизацију”.¹⁵

И поред очигледних неистина и фалсификата које су изнете у овим и њима сличним студијама на рачун Србије, српског народа и српског политичког вођства, ипак неке неспорне чињенице стоје. Аустроугарска је рат против Србије припремала много година пре Сарајевског атентата. Она је одлуку о уклањању Србије као потенцијалне препреке балканској политици Аустрије донела 1907–1908. године, при чему је ту идеју свака нова криза на Балкану оживљавала.¹⁶ По академику Андреју Митровићу постојала су три сценарија за уклањање односно уништење Србије као сметње аустријским плановима на Балкану. Први је подразумевао поделу између Аустрије и Бугарске, односно Аустрије, Бугарске и Румуније. Други је, нешто касније, предвиђао њено смањивање уступањем делова територија Бугарској, Румунији и Албанији. Оно што би остало од српске државе не би било у стању да функционише као самостална држава због чега би била упућена на подршку и помоћ Аустрије. Трећа варијанта је значила увлачење Србије у границе Аустрије или у њену интересну сферу.¹⁷

Шеф аустријског генералштаба, Конрад фон Хецендорф, најратоборнији представник аустријске војне и државне елите се још

¹³ S. McMeekin, *The Russian Origins of the First World War*, Cambridge 2011, 56.

¹⁴ Исто.

¹⁵ Исто, 259.

¹⁶ A. Mitrović, *Prodor na Balkan i Srbija 1908–1918. Srbija u planovima Austro-Ugarske i Nemačke 1908–1918*, Beograd 1981, 428.

¹⁷ Исто, 429.

1906. године залагао за уништење Србије, јер је у њој видео опасност за остваривање аустријских стратешких циљева на Балкану то јест „стално огњиште” за аспирације и махинације.¹⁸ У писму Лекси Еренталу од 18. децембра 1907. године јасно је изнео своје погледе на будућност Србије, напомињући да му је још приликом окупације БиХ 1878. постало јасно да се „решење југословенског проблема има наћи само у Србији, дакле једном великом акцијом, чији је крајњи циљ анексија Србије”.¹⁹

Уочи анексије БиХ, у аустријским дипломатским круговима се тврдило да Беч неће успети да осигура сигурност својих јужних граница „ако се не решимо да зло зграбимо у корену и ако не учинимо крај великосрпским сновима будућности”.²⁰ Лекса Ерентал је 5. септембра 1908. године у разговору са бароном Вилхелмом фон Шеном, немачким државним секретаром спољашњег уреда, поновио више пута истицао став о Србији, то јест да „намерава потпуно уништити српско револуционарно гнездо”, односно да је спреман да Србију уступи Бугарској „што би за Аустроугарску донело и ту значајну корист, да има као суседа једну државу са утврђеном етнографском границом”.²¹ Према томе план највиших државних, дипломатских и војних кругова аустроугарске монархије је био да Србију треба посвађати са суседима, Црном Гором, Албанијом, Бугарском, затим је изоловати, представити је као револуционарни центар, дискредитовати је пред Европом и на тај начин оправдати све ригорозне мере које против ње треба предузети, а оне су у крајњем циљу подразумевале нестанак самосталне Србије.²²

Одмах по убиству аустријског престолонаследника и његове супруге највиши аустријски политички кругови су за атентат почели да оптужују Србију. Тако је на пример гроф Александар Хојош, шеф кабинета Леополда Бертхолда, министра спољних послова, оптужио српску владу за убиство Франца Фердинанда напомињући да „ако га и није подстакла, атентат је извршен уз њену толеранцију”.²³ Барон Шторк, отправник послова аустријског послан-

¹⁸ С. Терзић, „Аустроугарски мит о 'Великој Србији' и његова модерна употреба”, у: Крестић, В. (прир.): *Велика Србија. Истине, заблуде, злоупотребе*. Зборник радова са Међународног научног скупа, Београд 2003, 318.

¹⁹ В. Ћоровић, *Односи између Србије и Аустроугарске у XX веку*, Београд 1992, 207.

²⁰ Исто, 143.

²¹ Исто, 144.

²² Исто, 145.

²³ Исто, 666.

ства у Београду био је још експлицитнији. Он је тврдио да „великосрпска пропаганда која се овде помагала и хајка штампе коју је влада годинама трпела, прави су кривци за ову катастрофу... Култ Обилића као народног хероја са Косова који је убио цара Мурата са два друга, служио је вероватно као идеал и сарајевским атентаторима, васпитаним у идејама великосрпске пропаганде. За атентат су, уз то, посредно криви српски професори и Одељење за штампу и пропаганду српског министарства иностраних дела.”²⁴ И Оскар Поћорек, поглавар Босанскохерцеговачке владе је одмах после атентата забележио да „праве узроке несрећног случаја који је можда само прво избијање даљих немира треба тражити у Србији”.²⁵

Такође, након Сарајевског атентата Немачка је охрабривала Беч да треба да предузме најенергичније мере против Србије. Немачки владар Вилхелм II је такође сматрао да је наступио коначан тренутак за обрачун са Србима. Чувена је његова реченица: „Са Србима треба рашчистити и то уистину брзо. Све је разумљиво само по себи и јасно као пасуљ.”²⁶ Обрачун са Србијом је требало само да буде претекст коначног обрачуна Немачке са Русијом и Француском, односно могућност избијања једног великог рата.²⁷ У Берлину се веровало да Русија није спремна за рат и да ће јој бити потребно неколико година за наоружање њених армија. Оваква прилика се није смела пропустити.

Сви ови модерни ревизионисти Првог светског рата или забрављају или намерно прећуткују тзв. Септембарски програм немачке владе из 1914. године који показује праве намере Немачке, а које су биле врло амбициозне. Радило се о муњевитом рату који би се завршио брзим победама. План је подразумевао велика територијална проширења у западној и источној Европи, обимна колонијална освајања и велике економске захтеве од земаља које је требало поразити. У свим тим плановима посебно место су заузимали Балкан и Србија. Српска држава је требало да буде територијално смањена и да посредно дође у немачку сферу утицаја.²⁸

Такође, занемарују се и неке сада већ давно утврђене историјске истине. Немачки историчар Фриц Фишер је још шездесетих

²⁴ Исто.

²⁵ Исто.

²⁶ Исто, 670.

²⁷ М. Радојевић, Ј. Димић, *Србија у великом рату 1914–1918. Крајња историја*, Београд 2014, 85.

²⁸ А. Митровић, нав. дело, 433.

година прошлог века јасно изрекао суд о немачкој кривици за почетак Великог рата у својој капиталној студији *Посезање за свешком моћи. Политика ратних циљева царске Немачке 1914–1918*. Професор Фишер истиче да је немачки цар Вилхелм II био спреман за рат који је сматрао као „одлучујући сукоб Словена и Германа, јер је веровао у расне супротности Русо-Гала и Германа чиме је срушио мит дотадашње немачке историографије да је Немачка водила одбрамбени рат односно да јој је рат наметнут”.²⁹ Фишер тврди и да је немачко вођство на себе преузело одлучујући удео одговорности за избијање општег рата оног тренутка када је прижељкујући аустро-српски обрачун, а уверено у сопствену надмоћ јула 1914. спознало да јој предстоји војни судар са Француском и Русијом.³⁰

Оцене историчара англосаксонске провенијенције о одговорности Србије за светски рат и њихове симплификоване квалификације о Гаврилу Принципу, Младој Босни изнете у њиховим радовима или јавним наступима представљају парадигму пристрасности, не темеље се на историјским чињеницама, и не могу се узети као пример објективности. Ови радови су прилог тенденциозној ревизији историјских чињеница.*

Aleksandar Rastović

CONTEMPORARY INTERPRETATIONS OF THE GREAT WAR IN THE ANGLO-SAXON HISTORIOGRAPHY

In the eve of the Great War centenary celebrations, Anglo-Saxon historians of the Anglo-Saxon provenance have initiated the issue of revision of the culpability for the War's onset, the culpability being assigned to Serbia, and on the other hand, Austro-Hungarian Empire and Germany being absolved from it. This is a non-scientific and tendentious interpretation of historic facts. Revision of culpability for the Great War basically lasts from 1914 and it is by rule of thumb brought to focus almost always during times of great crises, specially in the 20's and 30's of the 20th century, or whenever there was an anniversary of an important Great War event. Alongside the accusations of

²⁹ F. Fišer, *Posežanje za svetskom moći. Politika ratnih ciljeva carske Nemačke 1914–1918*, Beograd 2014, 27.

³⁰ Исто, 72.

* Ово предавање одржано је у Матици српској 17. децембра 2014. године у оквиру програма обележавања 100-годишњице Првог светског рата.

Nikola Pašić and Serbian Government's culpability the latest proponents of revision of history propose theses that Gavrilo Princip was a terrorist, a forerunner of Osama Bin Laden, and organization Young Bosnia a terrorist association of Serbian nationalists from Bosnia and Herzegovina resembling Al-Qaeda. The most significant representatives of this stream of Anglo-Saxon historiography which is attempting an impermissible modernization of the past are British historians Margaret MacMillan, Christopher Clark, Dennis Hupchick, Sean Mcmeekin and many others.